

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

МЯСНИКОВА АНАСТАСІЯ СЕРГІЇВНА

УДК 352.07 (477.54-25)"1871/1919" (043.3)

**МУНІЦИПАЛЬНІ ОРГАНИ ВЛАДИ
МІСТА ХАРКОВА (1871 – грудень 1919 рр.)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дніпро, 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент
Чернікова Інна Володимирівна,
доцент кафедри історії України
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, доцент
Нікітін Юрій Олександрович,
в.о. ректора, професор кафедри
соціально-гуманітарної освіти
Комунального закладу «Сумський
обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти»;

кандидат історичних наук, доцент
Двуреченська Олександра Сергіївна,
доцент кафедри міжнародних відносин
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара.

Захист відбудеться 22 грудня 2021 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.051.14 у Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара за адресою: 49010, м. Дніпро, пр. Гагаріна, 72, корп. 1, ауд. 512.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара за адресою: 49010, м. Дніпро, вул. Казакова, 8.

Автореферат розісланий « 19 » листопада 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

О.В. Бойко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі державотворчих процесів незалежної України та активної децентралізації її муніципальних структур аналіз досвіду самоврядної політики в період реформ кінця XIX ст. має позитивне значення щодо сучасного функціонування органів влади на місцях. Сьогодні інститут муніципальної влади посідає одне з перших місць у прискоренні реформаційних процесів України. Зокрема, питанням організації й компетенції сучасних органів міського самоврядування приділено увагу в XI розділі Конституції України (Міське самоврядування), Законах України: «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про службу в органах місцевого самоврядування»; «Про добровільне об'єднання територіальних громад».

Одними з першочергових завдань, які мають вирішити українські урядовці, є визначення ступеню децентралізації органів місцевого самоврядування та проблем взаємозв'язку з центральними структурами державної влади. Тому досвід діяльності дореволюційних муніципальних органів влади, які виконували не лише наглядові, господарсько-економічні, соціальні, освітньо-культурні функції, а й консолідували кращі політичні, наукові, громадські сили, сьогодні потребує особливої уваги.

Муніципальне управління Харкова має традиції, які закладалися та розвивалися протягом століть. Тому на окрему увагу дослідників заслуговує багатий історичний досвід діяльності Харківської міської Думи та Управи, їх взаємовідносини з загальнодержавними владними структурами Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. Дослідження питання генезису та діяльності органів муніципальної влади міста Харкова з 1871 по грудень 1919 рр. є актуальним, оскільки розкриває широке коло проблем теоретичного і практичного змісту, які слід вирішувати сучасним представникам міського самоврядування. Аналіз та узагальнення роботи місцевих органів самоврядування, критичне осмислення їхніх невдач та досягнень надає досвід сучасним діячам муніципалітетів. Безперечно, інститут дієздатного міського самоврядування є необхідною складовою сучасного демократичного суспільства. Цим визначається практична й теоретична актуальність теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до планів наукової роботи кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди та в межах науково-дослідної кафедральної теми «Історія України: проблеми суспільного, політичного, культурного, економічного розвитку» (державний реєстраційний номер: 0121U100706).

Об'єкт дослідження – муніципальна влада Харкова як багатофункціональне явище.

Предметом дослідження є структура, функції, контролюючі компетенції та напрями діяльності муніципальних органів влади (Харківської міської Думи та Управи) і їх роль у розвитку Харкова.

Мета дисертаційної роботи полягає в реконструюванні процесу становлення, функціонування та діяльності муніципальних органів влади м. Харкова, їх змін у процесі розвитку, а також аналізі впливу самоврядних структур на соціально-економічний та культурний розвиток міста.

Відповідно до об'єкта та предмета дослідження, досягнення мети дисертаційної роботи передбачає розв'язання наступних **науково-дослідницьких завдань**:

- визначити стан наукової розробки проблеми та охарактеризувати інформаційний потенціал використаних історичних джерел;
- розкрити методологічний інструментарій дисертаційного дослідження;
- розглянути становлення, розвиток та функціонування муніципальних органів влади Харкова, дослідити структуру самоврядних органів та її зміни внаслідок державних міських реформ;
- висвітлити основні напрями діяльності органів харківської муніципальної влади;
- проаналізувати вплив Харківської міської Думи на соціально-економічний і культурний розвиток міста;
- встановити етапи становлення та розвитку муніципальних органів влади Харкова;
- виявити особливості діяльності харківського самоврядування.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від 1871 р. до грудня 1917 р., з червня по грудень 1919 р. – період становлення, розвитку та ліквідації муніципальних органів влади Російської імперії та м. Харкова зокрема. Нижня хронологічна межа дослідження обумовлюється створенням та початком діяльності Міської Думи та Управи в м. Харкові з 1871 р. на підставі Міського положення 1870 р. З грудня 1917 – червень 1919 рр. в Харкові встановлюється радянська влада, яка ліквідувала муніципальні органи влади, створені за Міськими положеннями дореволюційного періоду. З приходом Добровольчої армії (в червні 1919 р.) було повернуто законодавство та проведені вибори до Харківської міської Думи в листопаді 1919 р. Верхня хронологічна межа дослідження – грудень 1919 р. – третє й остаточне взяття більшовиками м. Харкова, встановлення радянської влади, ліквідація Харківської міської Думи. Ці події кардинально змінюють законодавство та умови функціонування органів муніципальної влади м. Харкова, що є предметом окремого наукового дослідження.

Слід зауважити, що період припинення діяльності Харківської Думи з грудня 1917 р. по червень 1919 р. у зв'язку зі встановленням радянської влади в Харкові та зміною форм управління в дисертаційному дослідженні не розглядався.

Географічні межі дослідження визначаються територією, на яку розповсюджувалася діяльність міської Думи та Управи – місто Харків, де реалізовувалась господарсько-соціальна та культурно-освітня робота установ. Представники муніципальних органів влади за специфікою своєї роботи контактували з іншими містами Російської імперії, що вплинуло на епізодичне розширення територіальних меж дисертаційної праці.

Методологічна база дисертаційного дослідження ґрунтується на комплексному підході, що базується на провідних принципах історизму, об'єктивності, системності, всебічності. У сукупності всі вони дали змогу неупереджено схарактеризувати розвиток муніципальних органів влади м. Харкова з 1871 – грудень 1919 рр. у взаємозв'язку з конкретними умовами тогочасного суспільно-політичного життя. Також робота виконана на основі критичного аналізу, зіставлення першоджерел, уточнення конкретно-фактичного матеріалу. Спрямованість дисертації зумовила використання загальнонаукових та спеціальних історичних методів: аналізу, синтезу фактів та джерел, математичного, кількісного, системно-структурного; порівняльно-історичного, проблемно-хронологічного, історико-системного, біографічного, описового. Їх поєднання дозволило оптимально використати джерела та літературу і провести всебічне вивчення тогочасних подій та явищ.

Наукова новизна даної дисертаційної роботи полягає в спробі на основі аналізу джерел та літератури здійснити комплексне дослідження становлення, розвитку та діяльності органів муніципальної влади м. Харкова, проаналізувати та узагальнити досвід роботи Харківської міської Думи, Управи у взаємодії з загальнодержавними органами влади протягом тривалого періоду: з 1871 до грудня 1919 рр. (від моменту створення та початку діяльності муніципальних органів влади до їх повної ліквідації).

Також розкрито зміст і особливості функціонування харківських органів муніципальної влади. По-новому проаналізовано фінансово-бюджетні, господарські, економічні, культурно-освітні, соціальні аспекти діяльності самоврядних структур міста.

Дисертація є спробою комплексного розгляду цілої низки питань, пов'язаних з організацією та діяльністю міського управління міста Харкова. Зокрема, розкривається специфіка їх роботи, структура, функції, аналізується виборча система, соціальний склад, основні напрями та компетенції діяльності, внесок у розвиток Харкова.

Новизною відрізняється масив використаних архівних матеріалів, частково вперше введених у науковий обіг і залучених для вивчення історії муніципальної влади міста Харкова.

У дисертації *вперше*:

- досліджено в межах м. Харкова історію становлення та розвитку пореформених муніципальних органів влади з 1871 р. по грудень 1919 р. – від початку заснування Харківської міської Думи та Управи за Міським положенням 1870 р. до моменту повної їх ліквідації в грудні 1919 р., які кардинально вплинули на діяльність самоврядних структур м. Харкова;
- розкрито функції й сфера компетенцій Харківської міської Думи та Управи, їх роль в соціально-економічному та культурному розвитку Харкова;
- висвітлено різноманітні аспекти діяльності муніципалітетів м. Харкова в контексті тогочасних історичних державотворчих процесів;
- акцентовано увагу на питаннях, які не вдалось позитивно вирішити муніципальним органам м. Харкова в зазначений період, а також

критично проаналізовано причини деякої малоефективності роботи органів харківського міського самоврядування;

- визначено конкретні досягнення у роботі муніципалітетів, що можуть стати в пригоді в подальшій діяльності сучасних владних структур м. Харкова.

Уточнено:

- загальноприйнята в сучасній науковій літературі оцінка муніципальної влади м. Харкова в пореформений період;
- особливості заснування та становлення органів муніципальної влади м. Харкова;
- інформацію про структуру, склад, функції та компетенції Харківської Думи та Управи;
- принципи організації та проведення виборів до муніципальних органів влади;
- пріоритетні вектори діяльності харківського самоврядування в період суспільно-політичних трансформацій 1914 – грудня 1917 рр., червня – грудня 1919 р.

Доповнено:

- відомості про господарсько-соціальну та культурно-освітню діяльність харківських органів управління та їх трансформацію на різних етапах державотворення;
- низку статистичних даних щодо кошторисів прибутків та витрат органів харківського міського самоврядування, розподілу бюджету;
- знання про внесок харківських голів міської Думи та представників Управи в розвиток економічного та культурного потенціалу міста, його благоустрій та становлення самоврядних структур.

Набули подальшого розвитку:

- систематизація і аналіз джерел та наукової літератури з проблеми дослідження.

Практичне значення дисертації полягає в можливості використання його конкретних фактичних, статистичних матеріалів і висновків у наукових розвідках з історії розвитку муніципальних органів влади міст України, при написанні загальних праць з історії України кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Матеріали та сформульовані наукові положення роботи стануть у нагоді при підготовці підручників і навчальних посібників з історичного краєзнавства, розробці нормативних і спеціальних курсів у вищих навчальних закладах тощо. Висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані у відповідних розділах лекційних курсів і семінарів з історії України та історії міста Харкова.

Крім того, творче використання матеріалів представленої дисертації може сприяти популяризації ідей децентралізації влади в Україні. Узагальнені форми і методи роботи Харківської міської Думи, Управи можуть бути впроваджені в практику діяльності сучасних самоврядних структур. Наведені висновки можуть сприяти досвіду реформування сучасних муніципальних органів влади, актуалізації громадської ініціативи на місцях.

Особистий внесок здобувачки полягає в постановці наукової проблеми та самостійному її розв'язанні. Наукові положення й результати досліджень, що виносяться на захист, авторка здобула самостійно.

Апробація результатів дисертації відбувалася під час обговорення на засіданнях кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Основні положення й висновки роботи були представлені на 7 міжнародних та Всеукраїнських науково-практичних конференціях: Міжнародна наукова конференція «Краєзнавство і учитель – 2014» (Харків, 2014), Всеукраїнська науково-практична конференція «Культура України: традиції та сучасність (з нагоди 25-річчя Незалежності України)» (Харків, 2016); III Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» (Київ, 2016); Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання історії України у III тисячолітті» (Тернопіль, 2016), Науково-практична конференція з міжнародною участю «Соціально-політична активність молоді в умовах формування громадського суспільства» (Харків, 2017), II Всеукраїнська наукова конференція «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (Дніпро, 2017), Всеукраїнська молодіжна наукова конференція «Тенденції і перспективи розвитку історичної науки та філософії в умовах глобалізації» (Київ, 2017).

Публікації. Основні положення і ключові висновки дисертаційної роботи викладені в 13 одноосібних публікаціях. З них 5 статей надруковано у наукових фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному спеціалізованому періодичному виданні, 7 – у матеріалах та тезах наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації зумовлені характером проблеми, що вивчається, поставленою метою і завданнями дослідження. Робота складається з анотації, списку наукових публікацій здобувачки, вступу, трьох розділів (9 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури (573 найменування), додатку. Загальний обсяг дисертації – 241 сторінка, з них 187 сторінок основного тексту, 51 сторінка списку використаних джерел і літератури, 3 сторінки додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт та предмет дослідження, сформульовано мету і завдання, окреслено хронологічні й територіальні межі, представлено методологічну основу дисертаційної роботи.

У першому розділі «**Стан наукової розробки проблеми, джерельна база, методологія і методи дослідження**» проаналізовано наявний стан розробки проблеми, інформаційний потенціал джерел та теоретико-методологічні засади дисертації.

Підрозділ 1.1. «Історіографія проблеми» містить систематизований аналіз наукової літератури з теми дисертації, яку поділено на чотири хронологічні групи: 1) дореволюційні дослідження; 2) наукові праці радянських учених; 3) роботи науковців незалежної України; 4) розвідки представників української діаспори та зарубіжних учених.

Уперше питання, пов'язані з історією виникнення та становлення муніципального управління Харкова за міським Положенням 1870 р. розглядалося у роботах безпосередніх учасників та свідків тогочасних подій: І. Дитятіна, харківських міських голів Є.О. Гордієнка і І.Й. Фесенка, членів Харківської міської Управи: О.Ю. Вегнера, Л.О. Веліхова, Д.Д. Семенова, учених і активних діячів самоврядування, які піддавали різкій критиці виборчу систему трьох розрядів, – В.М. Гессена, О.Д. Градовського, М.І. Свешнікова. Важливими для нашого дослідження є роботи авторів, які доводили неспроможність Міської реформи 1892 р.: А.В. Бабецький, Д.П. Максименко, О.Г. Михайловський, К.О. Пажитнов, В.С. Тотоміанц, Г.І. Шрейдер.

Постаті харківських міських голів також досліджувались у дореволюційній історіографії. Зокрема, М.Ф. Сумцов, відомий вчений Харківського університету і гласний Харківської міської Думи, присвятив свої розвідки Харківським міським головам: Є.С. Гордієнку (1908 р.) та О.К. Погорілку (1913 р.) Дотепер ці біографічні дослідження надають унікальну інформацію про діячів муніципальних органів влади м. Харкова початку ХХ ст.

Отже, дореволюційна історіографія лише частково розкриває розвиток муніципальної влади Харкова. Харківська муніципальна влада в дореволюційній історіографії малодосліджена. Поза увагою залишилися конкретні аспекти діяльності самоврядних структур м. Харкова, а також особливості їх функціонування в роки Першої світової війни.

Серед радянських вчених значний внесок у вивчення ключових проблем історії міського самоврядування переважно у загальноімперських масштабах зробили: Л.О. Веліхов, Л.Б. Генкін, П.А. Зайончковський, М.С. Каржанський, О.Ф. Михайлик, В.М. Твердохлебов. Історична література 1920-х – середини 1950-х рр. майже не розкривала діяльності міського самоврядування Харкова. У радянських істориків 20-х – середини 50-х років ХХ ст. простежується обмежений інтерес до теми міського самоврядування, що було викликано ідеологізацією історичної науки.

Дослідники 1970-х – 1980-х рр. міську реформу висвітлювали як наслідок великої реформи, переважно аналізуючи внутрішньополітичні, економічні та зовнішньополітичні умови праці самоврядних структур. Це дослідження М.П. Єрошкіна, Н.Я. Ейдельмана, Л.Г. Захарової, Л.Є. Лаптевої, В.А. Нардової, В.Г. Чернухи. Таким чином, дослідження радянських вчених різноманітних аспектів діяльності органів місцевої влади як загальноросійського, так і регіональних масштабів дозволило створити узагальнену картину діяльності муніципалітетів Російської імперії та зробити висновки щодо значення системи міського самоврядування. Діяльність Харківської міської Думи та Управи розглядалась поверхнево в межах дослідження загальноімперського реформування.

За часів незалежності України історіографія питання діяльності муніципальної влади українських міст у 1871 – грудні 1919 рр. нараховує значну кількість монографій, дисертацій, наукових статей. Їх тематичний діапазон систематично розширюється. Увага сучасних дослідників зосереджується переважно на становленні міського самоврядування в загальнодержавному контексті на основі тогочасних законів Російської імперії та основних напрямках діяльності органів самоврядування великих міст. Хронологічні межі цих робіт найчастіше охоплюють період становлення законодавчої бази муніципальної влади, а саме впровадження у дію Міських положень 1870 та 1892 рр. Значну увагу вивченню реформи другої половини XIX ст. та формуванню й розвитку самоврядних структур Лівобережної України та Харкова зокрема, питанням їх практичної діяльності та правового статусу приділяють сучасні дослідники: А.Л. Антонов, Ю.А. Беліков, А.О. Боженко, Л.В. Гільченко, О.М. Головка, В.П. Горбачов, В.М. Грицак, О.М. Марченко, В.Л. Маслійчук, Ю.Л. Медведєв, Ю.О. Нікітін, А.Ф. Парамонов, С.І. Посохов, В.М. Токареєв, Д.М. Чорний, О.Н. Ярмиш.

З-поміж сучасних українських дослідників обраної нами проблематики слід виділити дослідження Ю.О. Нікітіна, який ґрунтовно розглядає історичний аспект самоврядування II половині XIX ст. на прикладі пореформених міст Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній, доводить величезний внесок органів міського самоврядування у культурно-просвітницьку роботу муніципальних органів влади.

Тема міського самоврядування знайшла своє відображення і в дисертаційних дослідженнях М.В. Білоконя, О.М. Головка, В.П. Горбачова, О.Л. Добрунової, О.С. Двуреченської, О.М. Марченка, Ю.Л. Медведєва, Т.М. Плаксія, О.В. Черемісіна, Т.О. Щерби. Отже, аналіз досліджень сучасних українських науковців свідчить про те, що проблема муніципалітетів Харкова викликає високий науковий інтерес та потребує додаткового вивчення.

Певний внесок у висвітлення тематики реформ муніципальної влади зробили такі закордонні дослідники: G. Gusher, M. Hamm, L. Griesen, M. Malia, S. Stepnyak, R. Therston, які проаналізували реформ кінця XIX – початку XX ст. в загальноімперському контексті.

Загалом, історіографічний огляд засвідчує значну увагу, приділену в дотеперішній науковій літературі низці аспектів становлення, формування та

розвитку муніципальних органів влади Харкова. Проте, бракує комплексного порівняльного дослідження даної проблематики.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база» подано класифікацію джерел, доведено їхню репрезентативність та інформативну насиченість. Увесь масив джерел за темою дисертації умовно можна розділити на такі групи: 1) матеріали архівних фондів; 2) нормативно-правові акти; 3) надруковані описові матеріали: пам'ятні книжки, календарні огляди діяльності муніципальної влади, збірники документів і матеріалів, статистичні збірники; 4) матеріали періодичної преси; 5) документи й матеріали особистого характеру (мемуари).

Першу групу джерел складають використані архівні фонди, зокрема справи та одиниці зберігання фондів Державного архіву Харківської області (ДАХО, м. Харків), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України, м. Київ), Центрального державного історичного архіву України (ЦДІАК України, м. Київ), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України, м. Київ), Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІР НБУВ, м. Київ). Загалом використано матеріали 5 архівів, 17 фондів, 230 справ.

Особливості функціонування органів міського самоврядування міста Харкова з 1871 по грудень 1919 рр. широко представлено в таких фондах ДАХО: Канцелярії Харківського губернатора (Ф. 3), Харківського губернського з земських та міських справ Присутствія (Ф. 19), Харківської міської Управи (Ф. 45). Матеріали цих фондів зберігають відомості про склад харківських міських дум всіх скликань, інформацію про вибори, формулярні списки гласних та інших осіб, зайнятих у громадському управлінні, відомості про основні напрями діяльності муніципальних органів влади, постанови Думи та Управи, річні кошториси, звіти щодо прибутків та витрат муніципальних органів влади.

Цінну інформацію містять фонди ЦДІАК України: 1191 – Канцелярія тимчасового харківського генерал-губернатора та 1681 – Управління Харківського тимчасового генерал-губернатора. Ці фонди містять загальногосподарські звіти та статистичні дані про стан міст і губерній; обіжники Міністерства внутрішніх справ, Міністерства фінансів, Міністерства майна та інших установ з різних питань; розпорядження щодо заходів для боротьби з епідеміями; дозволи щодо проведення ярмарків, виставок різної продукції та інших заходів. Ф. 1692: Харківський обласний військово-промисловий комітет містить циркуляри, Положення, рішення Центрального і Харківського обласного військово-промислових комітетів; листування та інші матеріали про порядок ліквідації комітету. Дана інформація більш детально розкриває діяльність муніципальних органів влади міста Харкова під час подій Першої світової війни, а також суспільно-політичних трансформацій 1917 – 1919 рр.

Також у ЦДІАК України були опрацьовані особисті фонди відомих діячів харківського самоврядування: фонд Багалія Д.І. (Ф. 2020), Гордієнка Є.С. (Ф. 2023), які містять особисті спогади діячів харківської муніципальної влади, листування, зауваження, заяви та клопотання до Харківської Думи та інші цінні матеріали.

ЦДАВО України містить фонди, які зберігають інформацію щодо різноманітних аспектів історії Харкова й органів самоврядування зокрема, переважно за період 1918 – 1919 рр. Опрацьовано Ф. 34 – Вища рада народного господарства УРСР, Ф. 336 – Управління з евакуації населення, Ф. 1327 – Харківський губернський комісар Тимчасового уряду.

У ЦДАГО України опрацьовано матеріали Ф. 57 – Колекція документів з історії Комуністичної партії України й Ф. 59 – Колекція спогадів учасників революційних подій.

Комплекс документів, присвячених харківському муніципалітету знаходиться у фондах ІР НБУВ України. Цінним джерелом інформації для висвітлення діяльності харківського міського самоврядування є особовий фонд М.П. Балліна (Ф. 326), учасника народної освіти в Україні, відомого видавця та бібліотечного діяча, бібліотекаря Харківського університету. Цей фонд містить матеріали його службової та громадської діяльності, листування та кореспонденцію. Зокрема, опрацьовано особисті спогади про діяльність гласних Харківської Думи та Управи; оцінку постанов та рішень міського самоврядування; критику звітів Харківської Управи та численних податків на користь міста, аналіз стану міського водогону, народної освіти, притулків тощо.

Друга група джерельної бази містить нормативно-правові акти. Детально проаналізовано основні законодавчі акти: Міські положення 1870 і 1892 рр., які надають змогу вивчити загальні принципи формування органів муніципальної влади, функції міської Думи та Управи, засади виборчої політики до їх складу, повноваження та компетенції гласних в межах Російської імперії та Харкова зокрема.

Третя група джерел вміщує надруковані описові матеріали: опубліковані доповіді міського голови, Управи та її відділів, кошториси Думи, доповіді підпорядкованих Думі відділень: квартирного, технічного, господарського, відповідних комісій; а також окремих членів Управи та міських голів, журнали засідань Харківської міської Думи, постанови Харківської Управи, тематичні звіти про діяльність органів міського самоврядування. Ці документи безпосередньо висвітлюють результати роботи харківських муніципальних органів влади, надають детальну статистичну інформацію про фінансову, соціальну, господарську діяльність управлінських структур Харкова.

Серед опублікованих джерел треба виділити видання харківського губернського статистичного комітету «Харківський календар» (містять додаткову інформацію про локальні аспекти муніципальної фінансово-господарської та культурної діяльності) та збірники офіційної статистики «Современное хозяйство города Харькова» (розкрито певні аспекти благоустрою міста та господарсько-побутових змін у сферах водогону, освітлення, транспорту, каналізації з останньої чверті XIX ст. до 1913 р.).

Четверту групу джерел представляють місцеві періодичні видання: «Харьковские губернские ведомости» та «Южный край», на сторінках яких широко висвітлювалися питання муніципального життя, аналітичні матеріали, інтерв'ю, статті гласних Харківської міської Думи та Управи. На окрему увагу заслуговує власний часопис Харківської міської Думи «Известия Харьковской

городской Думы», де оприлюднювалися загальноімперські законодавчі акти стосовно міського самоврядування, матеріали засідань Харківської міської Думи, звіти, доповіді, постанови, статистичні дані, хроніки муніципального життя харків'ян тощо.

П'яту групу джерел презентують документи й матеріали особистого характеру. Зокрема, проаналізована мемуарна література: спогади О. Голіцина, А. Мікін, Ф. Рейнгардта, Ю. Шевельова.

На наш погляд, залучений у процесі дослідження комплекс джерел у цілому є достатньо репрезентативним і дає можливість реалізувати поставлені мету й завдання дисертаційної роботи.

Третій підрозділ «Методологія і методи дослідження». Визначені у вступі мета та завдання дисертаційної роботи обумовили вибір і використання принципів і методів історичного дослідження. В основу дослідження були покладені методологічні положення про неперервність зв'язку процесів та явищ суспільного життя, важливість їх об'єктивного висвітлення.

Провідні принципи, використані в дисертації: принцип історизму, наукової об'єктивності, системності, всебічності. Діяльність органів муніципальної влади Харкова розглядається в діалектиці об'єктивного й суб'єктивного, загального й конкретного, загальнодержавного й місцевого. У сукупності всі використані принципи дали змогу схарактеризувати процеси становлення, розвитку, зміни законодавства у сфері міського управління Харкова в тісному взаємозв'язку з конкретними умовами тогочасного суспільно-політичного життя. Також дослідження проводилося на основі зіставлення першоджерел, уточнення конкретно-фактичного матеріалу.

Головні методи: аналіз (критичний та історіографічний), математичний, кількісний, синтез фактів та джерел; порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, історико-системний, біографічний, описовий. Комплексне використання зазначених методів дозволило виявити загальне й особливе в структурі, матеріальному забезпеченні, складі органів муніципальної влади Харкова, їх функціонуванні на різних етапах розвитку. Також дані методи стали важливими під час вивчення й систематизації джерел та наукової літератури, дослідження структурних підрозділів проблеми, окремих фактів, подій і явищ.

У другому розділі «Становлення, функціонування та діяльність органів харківської муніципальної влади (1871 – грудень 1919 рр.)» реконструйовано особливості становлення, формування й еволюції всестанових міських управлінь пореформеного Харкова в контексті загальних реформ міського самоврядування 1870 та 1892 рр. Російської імперії.

У підрозділі 2.1. «Виборчі кампанії до харківських органів самоврядування» проаналізовано початковий етап становлення й формування органів муніципальної влади Харкова: розглядається процедура та процес виборів до складу Харківської міської Думи та Управи за Міськими положеннями 1870 та 1892 рр., вимоги до виборців та гласних, динаміка проведення виборів до Харківської Думи з 1871 по грудень 1917 рр., у червні – грудні 1919 р.

Проаналізувавши встановлений майновий ценз, простежено таку тенденцію: виборчим правом, в основному, користувались дві категорії

міського населення – торгово-промисловці та власники нерухомості. При цьому Міське положення 1870 р. базувалось на довірі, громадській самостійності, вивело місто з правового нігілізму, дозволило говорити про передумови формування муніципального права. Найчастіше на чолі муніципальних органів влади ставали представники інтелігенції та дворянства на виборах за Міським положенням 1871 р. та представники інтелігенції та купецтва на виборах за Міським положенням 1892 р. Це свідчить про постійну участь інтелігенції в самоврядних структурах, представники якої мали певний вплив на культурні, освітні та наукові процеси в Харкові. Крім цього, простежується взаємозв'язок між Міським положенням 1892 р. та приходом до влади в Харкові представників купецтва.

Доведено, що перемогу на виборах частіше здобували заможні представники торгового капіталу. Але, з іншого боку, діяла всестановість представництв в органах міського самоврядування, що сприяло веденню конструктивного діалогу між управлінцями Харківської міської Думи, Управи, певній становій взаємоповазі та толерантному ставленню до потреб більшості харків'ян. Система виборів муніципальних органів влади Харкова з 1871 по грудень 1919 р. еволюціонувала та вдосконалювалась, створювались специфічні регіональні особливості й традиції в контексті загальноімперських реформ Олександра II та його наступників.

У підрозділі 2.2. «Структура, склад, функції, контролюючі компетенції органів муніципальної влади та їх взаємодія з органами державного управління» розглядаються організаційні питання роботи розпорядчого органу влади – Харківської міської Думи та виконавчого органу – Управи, тісні взаємозв'язки між ними та взаємодія з органами державного управління.

Важливою стороною Міського положення 1870 р. стало надання муніципальному суспільному управлінню порівняно широкої самостійності у веденні міського господарства та вирішенні місцевих справ. Органами нагляду за діяльністю міського самоврядування були губернатор, очолювана ним губернська присутність по міських справах, а також структури Міністерства внутрішніх справ.

Центральною фігурою муніципальної влади міста був міський голова, який очолював і Думу, і Управу, координував їхню роботу і мав досить широкі повноваження. Харківський міський голова, а також самі гласні міської Думи могли вносити свої пропозиції щодо вирішення певних справ відповідно до вимог та заяв Управи, урядових органів, за проханням чи скаргами приватних осіб. Порівняно з дореформеним періодом компетенція міського громадського самоврядування розширювалась.

Функції харківських органів міського самоврядування були досить різноманітні та всебічні в контексті потреб міста. У цілому, закон чітко визначав компетенції муніципальних органів влади за такими напрямками: побутовий, соціальний, економічний, культурно-просвітницький. Зокрема, Харківська Дума опікувалась благоустроєм міста: його зовнішнім упорядкуванням, улаштуванням базарів; заходами по забезпеченню провізією; торговими та промисловими об'єктами; народною освітою; охороною здоров'я

населення; улаштуванням за рахунок міста благодійних закладів, доглядом німецьких, устроєм театрів, бібліотек, музеїв, утримувала пожежну охорону, в'язниці, казарми. У межах наданих прав представники міського самоврядування обговорювали поточні питання, приймали рішення та виконували їх.

На гласних думських комісії покладалися всебічні функції контролю, соціально-економічні, побутові та культурно-просвітницькі зобов'язання з покращення умов життя харків'ян. За напрямами своєї діяльності Харківська Управа мала розгалужену систему з 7 відділень, що сприяло відносно швидкому та результативному вирішенню потреб міста та його мешканців.

Система взаємовідносин на рівнях міська Управа – Харківська міська Дума – губернатор – Міністерство внутрішніх справ не була позбавлена недоліків. Не зважаючи на це відбувається еволюція правових відносин між владними структурами міста, губернії та всієї держави.

У підрозділі 2.3. «Особливості діяльності харківського самоврядування у період суспільно-політичних трансформацій 1914 – 1919 рр.» висвітлено основні вектори роботи органів муніципальної влади Харкова у період Першої світової війни й революційних подій 1917 р., які виявили спроможність приймати рішення та намагатися вирішувати непрості проблеми, що постали перед управлінцями у тогочасних умовах.

З початком Першої світової війни відбулися надзвичайні засідання Харківської Думи, на яких розглядалися невідкладні питання воєнного часу. Харків – транспортний центр зі стратегічно важливим потенціалом залізничних шляхів, промисловими можливостями швидко адаптувався до нових потреб держави, а муніципальна влада міста зіграла першочергову роль у допомозі біженцям, пораненим та хворим.

По-перше, економічно потенційне місто не залишалось осторонь промислової мобілізації для потреб Першої світової війни. Харківський обласний військово-промисловий комітет було утворено 30 травня 1915 р. при Раді з'їзду гірничих промисловців Півдня Росії з метою надання допомоги царській владі в справі мобілізації промисловості для ведення Першої світової війни (підпорядковувався Центральному воєнно-промислому комітету м. Москви).

По-друге, першим, хто взяв на себе місію допомоги біженцям на території Російської імперії, були громадські інституції. 8-9 серпня 1914 р. у Москві було утворено «Всеросійський союз міст» (ВСМ), який мав 68 відділень в Україні. У серпні 1914 р. Харків став одним із 140 міст Росії, які вступили до ВСМ. Масове прибуття біженців у Харків із західного театру воєнних дій розпочалося у липні-серпні 1915 р., досягло максимуму у вересні-жовтні 1915 р. Протягом липня – грудня 1915 р. через залізничний вузол Харкова прослідувало 366435 біженців¹. Харківщина за кількістю розміщених біженців була другою серед українських губерній і п'ятою серед решти місцевостей імперії.

¹ Жванко Л. Біженство Першої Світової війни в Україні. Документи і матеріали (1914 – 1918 рр.): Харків. нац. акад. міськ. Госп.-ва. Х : ХНАМГ, 2010. 360 с.

По-третє, з початком Першої світової війни та революційних подій постає значна кількість проблем, які лягають на плечі муніципальної влади: забезпечення лікарняних приміщень для хворих та поранених військових; вирішення питань квартирування солдат та військовослужбовців; нестача медикаментів та додаткового медичного персоналу у госпіталях; дефіцит основних продуктів харчування (борошна, хліба); збільшення смертності, а тому і виникнення питань додаткової допомоги сиротам та вдовам військових; інфекційні захворювання; значне зниження рівня життя пересічних харків'ян.

В умовах війни та революційних подій Харківська Дума розглядала й поточні проблеми Харкова у сфері освіти, благодійності, благоустрою, встановлення суспільного порядку у місті, цінової політики на продукти, формування бюджету, пошуку додаткових джерел прибутку та позик.

У третьому розділ «Основні напрями діяльності Харківської муніципальної влади» розкриваються провідні напрями діяльності управлінців Харкова у фінансово-бюджетній, господарсько-соціальній та культурно-освітній сфері.

У підрозділі 3.1. «Фінансово-бюджетна сфера» йдеться про провідну складову діяльності Харківської муніципальної влади, що була спрямована на формування щорічних основних та додаткових кошторисів, планування прибутків та витрат муніципальних органів влади, розподіл грошових надходжень на провідні сфери міського життя. Слід зазначити, що муніципальне управління м. Харкова мало значні недоліки у фінансовій діяльності на початковому етапі свого становлення у 1870 – 1880-ті рр.: відсутність управлінського досвіду гласних, слабку координацію взаємодії комітетів та Думи, відсутності урядової підтримки. Тому фінансово-бюджетна сфера харківських управлінців була зведена до вирішення проблем дефіциту бюджету, пошуку позик та впорядкування прибутків та видатків.

У роботі муніципальних органів влади Харкова можна простежити поступову бюрократизацію у вирішенні фінансово-бюджетних питань міста: поява чисельних комісій, затягування вирішення деяких справ більше ніж на півроку, штучне гальмування певних питань, які потребували коштів. Однією з головних фінансових проблем Харківської міської Думи та Управи було формування міського бюджету. Систематичне використання кредитів, нестача фінансів, скорочення видатків та економія грошей є головними ознаками фінансово-бюджетної сфери діяльності муніципальних органів влади м. Харкова протягом 1871 – грудня 1919 рр. Незважаючи на значні бюджетні обмеження, постійні позики, управлінці знаходили можливість фінансувати заклади охорони здоров'я, освітні та благодійні установи, виділяти кошти на благоустрій міста.

У підрозділі 3.2. «Господарсько-соціальна діяльність» визначаються основні досягнення муніципальних органів влади у вирішенні провідних потреб Харкова з благоустрою, облаштування та утримання закладів охорони здоров'я, покращення санітарних умов життя мешканців, підтримки освітніх установ, притулків, наданні персональної матеріальної допомоги харків'янам.

Наголошується на чинниках, які заважали управлінцям ефективно діяти та реалізовувати всі свої плани.

З одного боку, харківські муніципальні органи влади приділяли значну увагу господарським потребам та благоустрою міста. Харківською Думою виділялись немалі грошові витрати на ремонт освітніх закладів, закладення водогону, каналізації, газового та електричного освітлення вулиць, ремонтування та будівництво мостів, замощення вулиць, видалення нечистот, розширення земельних ділянок міського призначення. Прийняття відповідних рішень гласних іноді розтягувалося на декілька засідань, викликало жваві дискусії та протиріччя, що свідчить про неузгодженість дій управлінців.

З іншого боку, значна увага приділялася вирішенню соціальних потреб мешканців, які найчастіше розглядалися управлінцями як другорядні з причини обмежених коштів та нестачі фінансування. Простежується постійна система позик та кредитування міста на вирішення масштабних проектів благоустрою з досить високими відсотками погашення та залежність остаточних рішень господарських проектів Харкова від губернатора та Міністерства внутрішніх справ.

Під час подій Першої світової війни та революційних зрушень питання благоустрою міста посідає другорядне значення. Перевага надається соціальним викликам часу.

У підрозділі 3.3. «*Культурно-освітня діяльність*» розкривається внесок міських голів, представників інтелігенції серед управлінців у підтримку освітніх та культурних закладів міста. Харківська міська Дума та Управа всебічно опікувалися цією сферою життя, приділяли значну увагу культурно-освітньому розвитку міста, акцентуючи на будівництві закладів освіти, створенні громадської бібліотеки, кінематографічних театрів, наданню стипендій обдарованій студентській молоді, ініціюючи проведення відповідних конкурсів та заходів. Дана діяльність сприяла розвитку та вдосконаленню освіти, науки та культури м. Харкова.

Культурно-освітня діяльність муніципальних органів влади перебувала під лобіюванням представників інтелігенції (голів та гласних), ставала об'єктом їх особливого ставлення та контролю. Враховуючі ідеологічні чинники, культурний та освітній потенціал міста, наявність університету та великої кількості студентської молоді, Дума приймає чимало позитивних рішень щодо розвитку розгалуженої системи закладів народної освіти, бібліотеки. На жаль, під час суспільно-політичних трансформацій 1914 – грудня 1917 рр., червня – грудня 1919 р., незважаючи на значний внесок міського голови Д.І. Багалія у розвиток Харкова, культурна та освітня сфери дещо втрачають фінансову підтримку Думи та своє пріоритетне значення.

ВИСНОВКИ

Історіографічний аналіз наукової літератури засвідчив, що існує значна кількість праць, у яких з'ясовано різні аспекти діяльності муніципальних органів влади м. Харкова після проведення міських реформ 1870 та 1892 рр. Проте в сучасній вітчизняній науці відсутні комплексні дослідження діяльності муніципальних органів влади Харкова у зазначений хронологічний період. Історіографія теми дисертації має чотири хронологічні групи: дореволюційні дослідження, наукові праці радянських учених, роботи науковців незалежної України, розвідки представників української діаспори та зарубіжних учених.

Джерельна база роботи є достатньо широкою та різноманітною. Інформативний потенціал використаних джерел дозволив вирішити основні завдання дисертації.

У 1870 р. було проведено кардинальну зміну муніципального законодавства в межах імперії, введено нове Міське положення, яке вдосконалило тогочасну систему самоврядування. Але в 1892 р. з введенням нового Міського положення відбулись повторні зміни, які можна характеризувати як початок контрреформи з боку царської влади, що вплинуло на становлення та функціонування харківських самоврядних структур.

Незважаючи на дієвість, муніципальні органи влади м. Харкова не змогли розв'язати всі проблеми тогочасного життя харків'ян. До негативних факторів діяльності муніципальної влади Харкова слід віднести те, що реформа 1870 р. була не до кінця послідовною на рівні держави, що вплинуло на її результати на місцях. При широкій компетенції Думи та Управи у Харкові не були забезпечені всебічні умови для успішної реалізації реформи. Муніципальні органи міста мали обмежене право розпоряджатися міськими коштами, очевидними є нестача коштів на потреби міста, станові протиріччя та значний контроль з боку губернатора з елементами обмеження рішень гласних.

У 1871 – грудні 1919 рр. харківські органи управління, а також підпорядковані їм комітети організували та очолили масштабну господарську, соціальну і культурно-освітню роботу, яка сприяла удосконаленню благоустрою міста, покращенню життя харків'ян та задоволенню їх культурних потреб.

Пріоритетними напрямками діяльності Харківської міської Думи та Управи, у яких вони домоглися найбільш істотних успіхів стали міський благоустрій, розвиток народної освіти, захист здоров'я населення та контроль за дотриманням санітарних норм у місті.

Значну роль у розвитку муніципальної влади Харкова та покращенні всіх сфер життя міста відіграли міські голови. Простежується взаємозв'язок між науковим та культурним статусом міста та обраними очільниками. Незважаючи на протистояння «купецького» та «дворянського» блоків у Харківській Думі, міські голови з інтелігенції балансували поміж ними, відстоюючи культурні, просвітницькі, благодійні потреби харків'ян.

На підставі аналізу роботи муніципальних органів влади виділено такі етапи їх становлення та розвитку: 1) функціонування харківського самоврядування в період дії Міського положення 1870 р. (період становлення та набуття досвіду управлінців); 2) діяльність муніципальних органів влади Харкова в умовах контрреформи 1892 р. (період розвитку та активної діяльності, еволюції форм та напрямів діяльності муніципалітетів); 3) функціонування харківських самоврядних структур у період суспільно-політичних трансформацій 1914 – грудня 1917 рр., червня – грудня 1919 рр. При цьому слід зазначити, що край складним часом для муніципальних органів влади м. Харкова є період Першої світової війни та революційних змін. Харківське самоврядування змогло організувати свою роботу відповідно до вимог воєнного часу, виявити деяку гнучкість до нових умов.

Особлива сторінка історії органів муніципальної влади пов'язана з діяльністю Всеросійського союзу міст (ВСМ), який був створений на початку Першої світової війни. Харківська міська Дума підтримала ініціативу створення ВСМ і взяла в цьому активну участь. Основними напрямками діяльності органів харківського самоврядування у ВСМ були: організація госпіталів, лікування хворих та поранених, допомога біженцям. Органи муніципальної влади м. Харкова довели свою спроможність, діючи в умовах реформ та кардинальних змін суспільно-політичної ситуації.

Революційні події лютого 1917 р. відкрили перед харківською муніципальною владою можливості демократичного розвитку і надали право відіграти важливу роль в житті держави, у цілому, та міста, зокрема. Треба зазначити, що в період революційних подій 1917 р. муніципальні органи влади Харкова залишалися демократичними носіями влади на місцях. Спроба відродження муніципальних органів влади Харкова у листопаді – грудні 1919 р. свідчить про значний досвід участі харківської інтелігенції у роботі дореволюційних самоврядних структур та тогочасний колосальний потенціал міста щодо відновлення Харківської міської Думи та Управи.

Врахування досвіду діячів Харківської міської Думи та Управи є невід'ємним фактором успішного розвитку міста. Сучасні управлінці можуть збільшити ефективність своїх досягнень, проаналізувавши головні здобутки управлінців Харкова з 1871 по грудень 1919 рр.: готовність приймати нові рішення, швидко опановувати зміни законодавства та реалізовувати їх на практиці; залучати представників громадськості, наукової інтелігенції, культурних діячів до роботи органів самоврядування на місцях; шукати компроміси та модерні шляхи рішень головних завдань на всіх рівнях професійних взаємозв'язків; обирати пріоритетні вектори у сфері благоустрою, гуманітарно-соціальних питань, наукового потенціалу та культурного розвитку міста.

Одночасно сучасні управлінці у своїй діяльності можуть врахувати недоліки муніципальних органів влади у зазначений період, щоб не допустити їх у свої кар'єрі: формування корпоративних блоків за становим принципом (колом інтересів); нігілізм до прийняття рішень; відсутність ініціативи у поданні нових проектів розвитку міста; ігнорування соціальних потреб

мешканців Харкова або систематичне їх перенесення до другорядної категорії; економія коштів міста з метою їх використання у неважливих та незрозумілих для харків'ян проектах.

ПЕРЕЛІК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Мясникова А.С. Прорахунки в діяльності муніципальної влади міста Харкова наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Гілея: науковий вісник. Зб. наук. пр.* 2016. Вип. 114 (11). С. 19-22.
2. Мясникова А.С. Муніципальна влада міста Харкова (1871 – 1917 рр.) у працях дореволюційних дослідників. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* 2016. Вип. 2. Ч. 2. С. 33-36.
3. Мясникова А.С. Розвиток законодавства щодо муніципальної влади за Міськими положеннями 1870 та 1892 рр. *Збірник наукових праць. Серія «Історія і географія». Зб. наук. пр. Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.* 2016. Вип. 53. С.11-16.
4. Мясникова А.С. Діяльність муніципальної влади міста Харкова в період Першої світової війни. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету,* Запоріжжя: ЗНУ, 2017. Вип. 47. С. 80-82.
5. Мясникова А.С. Внесок муніципальних органів влади міста Харкова у систему охорони здоров'я (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Молодий вчений. Наук. журн.* 2017. № 9 (49). С. 168-170.

Статті у зарубіжних спеціалізованих періодичних виданнях:

6. Мясникова А.С. Культурно-просветительская деятельность муниципальных органов власти города Харькова (1871-1917 гг.) *European Applied Sciences.* Stuttgart, Germany. № 4. 2017. С. 26-28.

Наукові праці апробаційного характеру:

7. Мясникова А.С. Деякі аспекти Харківського міського самоврядування кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Краєзнавство і учитель-2014: тези доповідей міжнародної наук. конф., м. Харків, 28 лют. 2014 р. Харків.* 2014. С. 86-88.
8. Мясникова А.С. Харківська муніципальна влада у 1871 – 1917 рр. в дослідженнях авторів радянської доби *Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук:* матер. ІІІ міжнародної наук.-практ. конф., м. Київ, 28 – 29 жовт. 2015 р. Херсон. 2015. Ч. 2. С. 62-65.

9. Мясникова А.С. Організація та проведення виборів до харківських муніципальних органів влади (кінець XIX – початок XX ст.) *Культура України: традиції та сучасність (з нагоди 25-річчя Незалежності України)*: матер. всеукраїнської наук.-практ. конф. курсантів, студентів та молодих вчених, м. Харків, 14 жовт. 2016 р. Харків. 2016. С. 148-150.
10. Мясникова А.С. Муніципальна влада міста Харкова (1870 – 1917 рр.) у працях дореволюційних дослідників *Актуальні питання історії України у III тисячолітті*: матер. всеукраїнської наук.-практ. конференції, м. Тернопіль, 22 лист. 2016 р. Тернопіль. 2016. С. 17-20.
11. Мясникова А.С. Діяльність харківських муніципальних органів влади у сфері народної освіти (1871 – березень 1917 рр.) *Соціально-політична активність молоді в умовах формування громадянського суспільства*: матер. наук.-практ. конф. з міжнародною участю, м. Харків, 20-21 січ. 2017 р. Харків. 2017. С. 8-10.
12. Мясникова А.С. Організація та проведення виборів до муніципальних органів влади м. Харкова (1871 – березень 1917 рр.) *Тенденції і перспективи розвитку історичної науки та філософії в умовах глобалізації*: матер. всеукр. молодіжної наук. конф., м. Київ, 10 бер. 2017 р. Київ, 2017. С. 29-36.
13. Мясникова А.С. Діяльність муніципальної влади міста Харкова в період революційних подій лютого-березня 1917 року *Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах*: матер. II всеукр. наук. конф., м. Дніпро, 24-25 бер. 2017 р. Дніпро, 2017. С. 167-169.

АНОТАЦІЯ

Мясникова А.С. Муніципальні органи влади міста Харкова (1871 – грудень 1919 рр.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – «Історія України». – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпро, 2021.

На основі аналізу джерел та літератури проведено системне дослідження становлення, розвитку, функціонування та діяльності муніципальних органів влади м. Харкова у контексті загальноісторичного процесу в пореформений період (1871 – грудень 1919 рр.).

Розкрито структуру, склад, функції та контролюючі компетенції Харківської міської Думи та Управи, їх взаємодію з органами державного управління.

Визначено зміст і регіональні особливості функціонування органів муніципальної влади. Зосереджено увагу на фінансово-бюджетному, господарсько-соціальному та культурно-освітньому напрямках діяльності самоврядних структур м. Харкова. Наведені особливості харківського міського самоврядування.

Проаналізовано вплив муніципальної влади Харкова на соціально-економічний та культурний розвиток міста у цілому.

Ключові слова: муніципальна влада, міське самоврядування, міська Дума, міська Управа, гласні, міський голова, м. Харків, пореформений період.

АННОТАЦИЯ

Мясникова А.С. Муниципальные органы власти города Харькова (1871 – декабрь 1919). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – «История Украины». – Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды, Днепропетровский национальный университет имени Олесея Гончара. Днепр, 2021.

На основе анализа источников и литературы проведено системное исследование становления, развития, функционирования и деятельности муниципальных органов власти г. Харькова в контексте общеисторического процесса в пореформенный период (1871 – декабрь 1919 гг.).

Раскрыта структура, состав, функции и контролирующие компетенции Харьковской городской Думы и Управы, их взаимодействия с органами государственного управления.

Определены содержание и региональные особенности функционирования органов муниципальной власти. Сосредоточено внимание на финансово-бюджетном, хозяйственно-социальном та культурно-образовательном направлениях деятельности структур самоуправления г. Харькова. Освещены особенности харьковского городского самоуправления.

Проанализировано влияние муниципальной власти Харькова на социально-экономическое и культурное развитие города в целом.

Ключевые слова: муниципальная власть, городское самоуправление, городская Дума, городская Управа, гласные, городской глава, г. Харьков, пореформенный период.

ABSTRACT

Miasnykova A.S. Municipal Authorities of Kharkiv (1871 – December 1919). – Manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Historical Sciences (Doctor of Philosophy), specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Oles Honchar Dnipro National University. Dnipro, 2021.

On the basis of the analysis of sources and literature, a systematic study of the formation, development, functioning and activities of Kharkiv municipal authorities in the context of the general historical process in the post-reform period (1871 – December 1919) is carried out.

The features of establishment and formation of Kharkiv municipal authorities; information about the structure, membership, functions of Kharkiv City Council (Duma) and Administration (Uprava); the principles of organization and conducting the elections to municipal authorities; the priority vectors of Kharkiv self-government activities in the period of social and political transformations from 1914 to December 1917, December 1919 were specified.

The content and regional features of functioning of bodies of municipal authorities are determined. The research is focused on the financial-budgetary, economic, social and cultural-educational trends of activities of Kharkiv's self-governing structures. The features of Kharkiv self-government are provided.

Some statistical data on the income and spending of Kharkiv self-government structures; information about economic, social and cultural-educational activities of Kharkiv municipal authorities were supplemented.

The research proves that the areas in which the consequences of reformation processes were the most visible were Ukrainian cities. In particular, Kharkiv of the mid XIX – early XX centuries developed as a trade and industrial centre, in which profound social, economic, political, cultural and educational changes which transformed the overall system of the municipality took place. At the same time, the new forms of the city's economic activity and Kharkivites' socio-political life appeared. The greatest role in the development of municipal authorities was played by the urban reform of the 70s of the XIX century, which allowed the more interested segments of population to have representatives in municipal authorities.

The scientific novelty of the research is in the fact that it is a holistic, specific historical study of the activities of municipal authorities of Kharkiv, which analyzes and summarizes the experience of Kharkiv City Council (Duma), Administration (Uprava) and their subordinate committees in cooperation with national authorities for a long period of time: 1871 - December 1919 (from the moment of creation and beginning of activities of Kharkiv Council (Duma) and Administration (Uprava) to their complete liquidation).

The content and regional features of functioning of bodies of municipal authorities are also revealed. The financial-budgetary, economic, cultural-educational, and social aspects of the activities of self-governing structures of Kharkiv, which had previously been covered in scientific literature in fragments, are considered in a new way.

The novelty is in the used archival materials, some of which were first introduced into scientific circulation and involved in the study of the history of municipal authorities in Kharkiv.

The emphasis is placed on the issues that weren't solved positively by the municipal authorities of Kharkiv in that period. The reasons for some inefficiency of Kharkiv municipal authorities were critically analyzed, too.

The influence of Kharkiv municipal authorities on the socio-economic and cultural development of the city as a whole is analyzed.

Key words: municipal authority, city self-government, City Council (Duma), City Administration (Uprava), members of municipal authorities, mayor, Kharkiv, post-reform period.

Підписано до друку 17.11.2021
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк на різнографі. Замовлення №35/07-8
Ум. друк. арк.0,9.
Наклад 120 прим.

Друк: Поліграфцентр «Формат»
просп. Гагаріна, 74, оф. 104, м. Дніпро, 49010
Свідоцтво держреєстрації №2224000000092864 від 19.03.2014
Тел.(099) 40 48 263